

ELŐSZÓ

Egy új összehasonlító közmondás- és szólásgyűjteményt nyújtunk át az érdeklődőknek. A 340 tétel mindegyike egy-egy alapgondolatot fejez ki magyar, angol, észt, francia, lengyel, német, olasz, portugál, spanyol, és végül az esetek kb. 90 százalékában latin nyelven is.

Több tételnél megadjuk, hogy ugyanazt a gondolatot a más kultúrkörhöz tartozó, megfelelő japán közmondás hogyan fejezi ki. Japán a 3. századtól kezdődően a 9. századig fokozatosan átvette a kínai kultúra számos lényeges elemét, például az írást, sok kölcsönszót, kínai klasszikusokon alapuló közmondásokat és a buddhizmust is. Másrészt a 19. század második felében Japán megnyílt a Nyugat előtt, s ez számos nyugati közmondás (japánul: *szeigen*) japánra fordítását is jelentette. Ezekből is bemutatunk néhányat.

A legtöbbször azt tapasztaljuk, hogy az adott gondolatot különböző európai nyelvekben ugyanúgy fejezik ki. Ez annak a következménye, hogy közös a forrás, az európai kultúra alapja: a görög és a római klasszikusok, a Biblia és a középkori latinság. Adott esetben, a latin szöveget követően megadjuk a szerző nevét (születésének és halálának évével) és művének címét, a Biblia esetén a 405-ben elkészült – azóta többször javított – latin *Vulgata* szövegéhez (*Vg*) a bibliai könyv fejezet- és versszámát is. A Bibliára például 47, Ciceróra 22, Ovidiusra 14, Terentiusra 10 hivatkozást találunk. Rotterdami Erasmusnak (1469–1536) 1500-ban megjelent egy, a 10. századi bizánci görög enciklopédiából, a *Suidas*ból is idéző görög–latin szólásgyűjteménye, az *Adagiorum Collectanea*. Ennek két későbbi bővített kiadása is van, s Erasmus halála után is többször kiadták, kiegészítve több más hasonló korabeli gyűjteménnyel is. E munkák és a bibliafordítások jelentősen hozzájárultak az ókori és középkori gondolatok európai elterjedéséhez. Az évek során a források jórészt feledésbe merültek, az idézetek folklorizálódtak, és sok közülük valódi közmondássá vált.

Talán új vonás, hogy igyekeztünk az egyes tételekben az ismert változatok (variánsok) és az ugyanazt a gondolatot másként kifejező szinonimák közül is bemutatni néhányat. – Egyes esetekben és néhány nyelvben, főleg az olaszban, az adott nyelvű megfelelő mellett és helyett az eredeti latin kifejezés is használatos. Ilg nyomán – idézőjelben – ezt is feltüntettük.

A magyar adatok között többször megadtunk ma már nem közismert, de régebben és egyes vidékeken, például Erdélyben ma is használatos variánsokat és szinonimákat is. – A címsorban található az ismert első előfordulás éve. 1536-ban jelent meg Bécsben Pesti Gábor magyar Ezópusz-fordítása. 1566-ban adták ki Kolozsvárott Heltai Gáspár *Száz fabuláját*, amelynek minden fejezetéhez a szerző korabeli magyar közmondásokat is tartalmazó saját megjegyzést fűzött. Gyakran találkozunk 1598-cal, ekkor jelent meg Bártfán az első magyar szólás- és közmondásgyűjtemény, Baranyai Decsi János (kb. 1560–1601) székelyvásárhelyi (1616-tól Marosvásárhely) rektor (iskolaigazgató) *Adagiorum graeco-latino-ungaricorum chiliades quinque* című görög–latin–magyar munkája. Görög és latin adatainak forrása a Bázelen 1574-ben kiadott *Des. Erasmi Roterodami Adagiorvm Chiliades Qvatvor cvm sesqvicenturia* kötet volt, amelyik Erasmus gyűjteménye mellett például Hadrianus Iunius, Gilbertus Cognatus és mások gyűjtését is tartalmazta. 1713 a Kis Viczay Péter által összeállított második magyar közmondásgyűjtemény, a bártfai *Selectiona adagia latino–hungarica* kiadásának éve.

Az első magyar adat jelenleg ismert évszámának megadása után 106 esetben e kötet szerzőjének 1997-ben megjelent, a legismertebb európai közmondásokat 28–54 nyelven bemutató *Európai közmondások* című munkájára való utalás található, például EU-57 (40) azt jelenti, hogy ez az adat a kötet 57. fejezetében 40 nyelven olvasható. Néhány esetben az ezt követő MW-jelzés Wolfgang Mieder *Proverbs. A Handbook*, az ON O. Nagy Gábor (1915–1973) többször kiadott szólásmagyarászó könyvére, a *Mi fán terem?*-re, a PE pedig Elisabeth Piirainen *Widespread Idioms in Europe and Beyond* című kötetére utal. A számok az oldalszámokat jelentik. Végül a közös forrásra való utalás következik: B = bibliai, G = klasszikus görög, KL = középkori latin, L = klasszikus latin. A ritkábban előforduló egyéb forrásokat, például Benjamin Franklin, Naszreddin hodzsa, François Rabelais, William Shakespeare stb. itt rövidítés nélkül közöljük.

A szerző felhasználta a számára elérhető, a bibliográfiában feltüntetett mintegy ötven forrást, például Reinsberg-Düringsfeld (1872–1875), Arturo Arthaber (1929), Gérard Ilg (1960), Julia Sevilla Muñoz (2001), a lengyel Świerczyński házaspár (2004) és Elisabeth Piirainen (2012) munkáját. A portugál anyag jó részét a tavirai nemzetközi közmondás-konferenciák szervezője, Rui João Baptista Soares juttatta el a szerzőhöz, az észtt anyagban felmerült kérdésekben pedig a tartui Arvo Krikmann akadémikustól kapott értékes segítséget. Ezekért őszinte köszönetét fejezi ki.

Megjegyzés: A két szó közt olykor található / jelentése: *vagy*, Lm = lásd még. A japán szövegek latin betűs átírásában használt Hepburn-rendszerben ch = cs, j = dzs, s = sz, sh = s, ts = c, γ = j, a = rövid á. Az egyes magánhangzók feletti vízszintes vonás annak hosszúságát jelzi, például ō = ó.

FOREWORD

This publication introduces a small multilingual comparative dictionary of proverbs to interested readers. Each entry of the dictionary's 340 sections expresses a distinct idea in ten languages: Hungarian, English, Estonian, French, German, Italian, Polish, Portuguese, Spanish, and in about 90 per cent of the cases, in Latin as well.

A number of Japanese equivalents, representing a non-indoeuropean culture have also been included. From the 3rd to the 9th century AD, Japan gradually adopted many important elements of Chinese culture, such as writing, the use of loan words and proverbs that can be traced back to the Chinese classics and Buddhism. By the end of the 19th century, Japan opened up to the West, which brought with it the translation of Western proverbs (*seigen*) into Japanese. I have included some of these proverbs in Hungarian translation with the Hepburn transliteration of the Japanese text.

It is noteworthy that in most proverbs the same idea is expressed in the same way in all languages presented. The reason for this is that these proverbs go back to the same sources common to European culture: the Greek and Latin classics, the Bible, and Medieval Latin. In our dictionary, the Latin text is presented with the name of the author, the date of his birth and death, and the title of his work. Biblical proverbs are taken from the Latin text of the *Vulgate*, originally written in AD 405 and revised several times thereafter. Each Biblical entry names the book and the chapter and verse of its origin. There are 47 references to the Bible, 22 to Cicero, 14 to Ovid, and 10 to Terence. The famous book of Erasmus (1469–1536) entitled *Adagiorum Collectanea* (1500) contains many Greek and Latin quotations and proverbs as well as material from *Suidas*, the 10th-century Byzantine Greek encyclopedia. The Erasmus-collection came out in two enlarged editions, and after the author's death it was published several times, adding the collections of other contemporary scholars. These volumes, together with the translations of the Bible into the vernaculars, became important sources of classical and medieval

quotations and proverbs all over Europe. Over time, the original sources sank into oblivion, and the quotations became genuine proverbs.

A new feature of this collection is that it gives synonymous proverbs, which express the same general idea in a different form. In some languages, primarily in Italian, occasionally the Latin original is also used. If so, then – following Ilg – this is also given in quotation marks. The slash (/) between two words means *or*, Lm means: see also.

The dictionary includes some old Hungarian proverbs no longer in common use but well known in certain regions like Transylvania.

Next to the main Hungarian entry the reader will find the year in which the proverb was first recorded. In 1536 Gabor Pesti published the Hungarian translation of Aesop's Fables in Vienna. In 1566 Caspar Heltai published 100 Fables of Aesop and others under the title *Száz fabula* in Kolozsvár. Heltai added his own comments and some related contemporary Hungarian proverbs.

The year 1598 frequently appears in this dictionary. This year marks the publication of the first collection of Greek-Latin-Hungarian proverbs entitled *Adagiorum graeco-latino-ungaricorum chiliades quinque* by János Baranyai Decsi (ca. 1560–1601), the schoolmaster of Székelyvásárhely (renamed Marosvásárhely in 1616). The source of the Greek and Latin proverbs in Decsi's book was *Des. Erasmi Roterdami Adagiorum Chiliades Qvatvor cum Sesqvicentvria* (1574), published in Basel. This book includes collections by Hadrianus Iunius, Gilbertus Cognatus and others, in addition to Erasmus. In 1713 the second Hungarian collection by Peter Kis Viczay was published in Bártfa.

In 106 cases, I make a reference to my own dictionary entitled *European Proverbs* (1997). This book presents 106 of the most common proverbs in 28 to 54 languages. The notation EU-57 (40), for instance, means that the proverb can be found in chapter 57 of my book in 40 different languages. The abbreviation MW refers to Wolfgang Mieder's book entitled *Proverbs. A Handbook*. ON abbreviates the name of the Hungarian linguist Gábor O. Nagy (1915–1973) and his book *Mi fán terem?* PE abbreviates the name of Elisabeth Piiraninen and her book *Widespread Idioms in Europe and beyond*. The numbers following MW, ON and PE are page numbers. Additional abbreviations that follow denote common sources, such as B = Biblical, G = Classical Greek, KL = Medieval Latin, L = Classical Latin. In case of other sources the full name of the author is listed, i.e. Benjamin Franklin, Nasreddin Hoja, François Rabelais, William Shakespeare.

The author of this book used about 50 sources available to him, including the collections of Reinsberg-Düringsfeld (1872/75), Arturo Arthaber (1929), Gerard Ilg (1960), Julia Sevilla Munoz (2001), the Polish couple Świerczyński (2004) and Elisabeth Piirainen (2012).

A large part of the Portuguese text was provided by Rui João Baptista Soares, the organizer of the International Interdisciplinary Colloquia on Proverbs in Tavira. In researching Estonian proverbs, I have received valuable help from Arvo Krikmann in Tartu, Estonia. I would like to express my sincere gratitude to all my colleagues for their generous help.

The Author